

TURİZMDE DAR BOĞAZLAR

EDİTÖRLER

Prof. Dr. Mete SEZGİN

Öğr. Gör. Abdullah KÖSEOĞLU

Dr. Ali KELEŞ

İKSAD
Publishing House

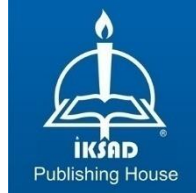
TURİZMDE DAR BOĞAZLAR

EDİTÖRLER

Prof. Dr. Mete SEZGİN
Öğr. Gör. Abdullah KÖSEOĞLU
Dr. Ali KELEŞ

YAZARLAR

Prof. Dr. Mete SEZGİN
Prof. Dr. Rıdvan KOZAK
Prof. Dr. Şafak ÜNÜVAR
Doç. Dr. Alper ATEŞ
Doç. Dr. Erkan AKGÖZ
Doç. Dr. Ramazan GÖRAL
Dr. Ali KELEŞ
Öğr. Gör. Abdullah KÖSEOĞLU
Öğr. Gör. Halil SUNAR
Öğr. Gör. Hasan YAVUZ
Öğr. Gör. Murat YURTLU
Fatoş METİN
Merve KAR
Mustafa COŞKUNER

Copyright © 2021 by iksad publishing house

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, distributed or transmitted in any form or by any means, including photocopying, recording or other electronic or mechanical methods, without the prior written permission of the publisher, except in the case of brief quotations embodied in critical reviews and certain other non-commercial uses permitted by copyright law. Institution of Economic Development and Social

Researches Publications®

(The Licence Number of Publicator: 2014/31220)

TURKEY TR: +90 342 606 06 75

USA: +1 631 685 0 853

E mail: iksadyayinevi@gmail.com

www.iksadyayinevi.com

It is responsibility of the author to abide by the publishing ethics rules.

Iksad Publications – 2021©

ISBN: 978-625-7562-69-0

Cover Design: İbrahim KAYA

July / 2021

Ankara / Turkey

Size = 16x24 cm

İÇİNDEKİLER

EDİTÖRDEN

ÖNSÖZ

Prof. Dr. Mete SEZGİN

Öğr. Gör. Abdullah KÖSEOĞLU

Dr. Ali KELEŞ.....1

BÖLÜM 1

TURİZMDE İSTİHDAM DAR BOĞAZLARI

Prof. Dr. Mete SEZGİN

Öğr. Gör. Abdullah KÖSEOĞLU

Dr. Ali KELEŞ3

BÖLÜM 2

TURİZMDE POLİTİK DARBOĞAZLAR

Doç. Dr. Erkan AKGÖZ

Fatoş METİN33

BÖLÜM 3

TURİZMDE COVID-19 DARBOĞAZI

Doç. Dr. Ramazan GÖRAL

Öğr. Gör. Murat YURTLU.....63

BÖLÜM 4

TURİZMDE ÇEVRE DAR BOĞAZLARI

Prof. Dr. Şafak ÜNÜVAR

Merve KAR107

BÖLÜM 5

TURİZMDE GASTRONOMİK DAR BOĞAZLAR

Öğr. Gör. Hasan YAVUZ.....127

BÖLÜM 6

TURİZMDE EKONOMİK DAR BOĞAZLAR

Doç. Dr. Alper ATEŞ

Öğr. Gör. Halil SUNAR.....145

BÖLÜM 7

TURİZMDE SOSYAL VE TOPLUMSAL DAR BOĞAZLAR

Prof. Dr. Rıdvan KOZAK

Mustafa COŞKUNER.....161

BÖLÜM 3

TURİZMDE COVID-19 DARBOĞAZI

Doç. Dr. Ramazan GÖRAL¹

Öğr. Gör. Murat YURTLU²

¹ Selçuk Üniversitesi, Beyşehir Ali Akkanat Turizm Fakültesi, Turizm İşletmeciliği Bölümü, Konya, Türkiye. trgoral28@hotmail.com , ORCID ID: 0000-0002-9826-042X

² İskenderun Teknik Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Turizm Rehberliği Bölümü, Hatay, Türkiye. murat.yurtlu@iste.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-0947-8401

GİRİŞ

Salgın hastalıkların insanlık tarihi kadar eskilere dayandığı düşünülmektedir. Dünya geneline yayılan salgın hastalıklar, *pandemi* (bir kıtaya ya da tüm dünyaya yayılan salgın hastalık) olarak adlandırılmaktadır. Sürekli artan nüfus, kentlerin genişlemesi, orman bölgelerinin yok edilerek kent ve tarım arazisi oluşturulması gibi nedenlerden dolayı insanlar ile vahşi hayvan yaşamının iç içe geçmesiyle pandemi sayılarında artışlar görülmektedir (Gössling vd., 2020: 1). Ayrıca geçmişe kıyasla ulaşım ağlarının daha da gelişmesi ve seyahatlerin artması salgın hastalıkların kısa zamanda yayılmasında etkili olmaktadır (Lee vd., 2012: 90). Tarihsel süreçte Dünya çok sayıda pandemiye tanık olmuştur. Yakın geçmişte bile Dünyada İspanyol gribi, Asya gribi, Hong Kong gribi, SARS (Şiddetli Akut Solunum Sendromu), kuş gribi (H5N1), domuz gribi (H1N1), MERS (Orta Doğu Solunum Sendromu), Ebola ve Covid-19 olarak adlandırılan pandemi olayları yaşanmıştır ve halen etkileri devam etmektedir (LePan, 2020).

21. Yüzyılda ortaya çıkan pandemiler ve vefat eden insan sayısı Tablo 1'de sunulmaktadır.

Tablo 1: 21. Yüzyılda Ortaya Çıkan Pandemiler

Pandemi	Virüs	Yılı	Vefat Sayısı
SARS	Koronavirüs	2002-2003	770
Kuş Gribi	H5N1	2003-2004	455
Domuz Gribi	H1N1	2009-2010	200.000
MERS	Koronavirüs	2012-günümüz	850
Ebola	Ebola	2014-2016	11.000
Covid-19	Koronavirüs	2019-günümüz	3.530.000*

*: 30 Mayıs 2021 itibariyle

Tablo 1'den de görüleceği üzere Covid-19 bu yüzyılda en fazla ölümlere ve beraberinde ekonomik ve sosyal kaygılara sebep olan pandemidir. Bu bölümün konusunu oluşturan Covid-19 pandemisi, Koronavirüs ailesinin yeni bir mutasyonu olan Covid-19 adlı virüsün sebep olduğu bir pandemi olması sebebi ile aynı isimle anılmaktadır. Covid-19 ilk olarak Çin'in Hubei eyaletine bağlı Wuhan şehrinde 2019 Aralık ayında ortaya çıkmış ve 31 Aralık 2019 tarihinde Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ)'ne bildirilmiştir. Virüsün tanımlanarak karantina kararlarının alınmaya başlandığı 2020 Şubat ayında Çin'de 80.000'in üzerinde vaka rapor edilmiştir. Covid-19 salgını 11 Mart 2020 tarihinde DSÖ'nün hastalığı pandemi olarak ilan etmesini takiben 2020 yılı Mart ayı ortalarında 146 ülkeye sıçramıştır (Gössling vd., 2020). Türkiye'de ilk Covid-19 vakası 11 Mart 2020 tarihinde açıklanmıştır. Dünya genelini etkisi altına alan Covid-19 salgınında 30 Mayıs 2021 tarihi itibarıyla 170 milyonun üzerinde vaka, 3,53 milyon vefat bulunurken, Türkiye'de aynı tarihte yaklaşık 5,23 milyon vaka, 47.405 vefat bulunmaktadır (Google, 2021).

Covid-19 salgını uluslararası ölçekte etki alanını özellikle 2020 yılının ilk çeyreğinden itibaren genişleterek dünya genelinde olumsuz sosyal ve ekonomik değişim ve gelişmelerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu sürecin meydana getirdiği etkiler açısından dünya genelinde en çok etkilenen alanlardan birinin seyahat ve turizm endüstrisi olduğu görülmektedir. İlk kısıtlamalardan ve yine ilk serbestleşmelerden doğrudan etkilenen seyahat ve turizm endüstrisinde ülkelerin salgına karşı geliştirdikleri sağlık stratejileri ve altyapıları turistlerin

destinasyon seçimlerinde önemli hale gelmiştir (Dalkıran & Bayrak, 2020: 222).

Dünya Turizm Örgütü'nün (UNWTO) 2021 yılı Ocak ayında yayımladığı 2020 sonuç raporunda 2019 yılına oranla uluslararası turist varışlarında dünya genelinde yaklaşık % 74'lük bir daralma gerçekleşmiştir (UNWTO, 2021a). Türkiye turizmi de bu daralmadan etkilenmiş ve toplam ziyaretçi sayısı % 69'luk azalışla yaklaşık 15,9 milyon ziyaretçi şeklinde gerçekleşmiştir. Buna karşın bir önceki yıla göre kişi başı ortalama turist harcaması % 14,5 artış göstererek 762 \$ (2019 yılı ortalaması 666 \$) seviyesine yükselmiştir. Covid-19 salgınının oluşturduğu daralmaya bağlı olarak 2020 yılı Türkiye turizm gelirlerinde % 65,1 düzeyinde azalma meydana gelerek toplamda 12,1 milyar \$ turizm geliri gerçekleşmiştir (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2021). Bu veriler ışığında Türkiye turizminde salgının başlarından itibaren hızlı ve etkin bir biçimde hayata geçirilen sosyal ve sağlık strateji politikalarının bir sonucu olarak dünya geneli ziyaretçi trafiği ortalamasından % 6'luk oranda daha iyi bir performans gösterdiği ve ziyaretçi başı harcama ortalamasında ise bir önceki yıla oranla % 14'ün üzerinde bir artış yakalandığı görülmektedir. UNWTO'nun 2021-2024 genişletilmiş senaryolarında 2021'in ikinci yarısından itibaren uluslararası turizm hareketliliğinde toparlanmaya işaret edilmektedir. Ayrıca uluslararası varışlar bakımından 2019 seviyelerinin yakalanabilmesinin 2,5 ila 4 yıl sürebileceği vurgulanmıştır (UNWTO, 2021a).

Covid-19 pandemisinin yarattığı tüm olumsuz etkilerin dünya çapında devam ediyor oluşu, bu etkilerin hangi yönde ilerleyeceğinin ve ne zaman biteceğinin kestirilememesi salgının benzersiz oluşuyla ifade edilmektedir. UNWTO'nun Mart 2021 turizm barometresine göre salgının etkisiyle 2020 yılında uluslararası turizmde eşi görülmemiş % 73'ün üzerindeki azalışın ardından, uluslararası seyahat talebi çok zayıf kalmıştır. Covid-19 virüsünün yeni varyantlarının ortaya çıkması, birçok ülkenin seyahat kısıtlamalarını hafifletme çabalarını tersine çevirmesine neden olmuş ve en çok Asya-Pasifik ülkelerinin turistlere kapanmasıyla sonuçlanmıştır.

Uluslararası turist varışları 2020 yılının son çeyreğindeki % 85'lik bir düşüşün ardından Ocak 2021'de % 87 oranında azalmıştır. Bunlara ilave olarak dünya genelindeki aşı uygulamalarının hızı ve dağılımı beklenenden daha yavaş ve destinasyonlar arasında oldukça dengesiz ilerlemektedir. 2021'in ilk çeyreğinde 2019 yılının aynı dönemine göre uluslararası turist varışlarının yaklaşık % 85 oranında azalacağı öngörülmektedir. Bu durum pandemi öncesindeki aynı dönemlere kıyasla yaklaşık 260 milyon uluslararası varışın kaybı anlamına gelmektedir (UNWTO, 2021b).

Salgın sürecindeki gelişmelere bağlı olarak 2021 yılına yönelik UNWTO'nun iki senaryosu bulunmaktadır. Bu senaryolar epidemiyolojik durumun kademeli olarak iyileştirilmesi, Covid-19 aşısının sürekli olarak yaygınlaştırılması, seyahat etmede güven konusunda önemli artışların yakalanması ve özellikle Avrupa ve

Amerika’da seyahat kısıtlamalarının büyük bir ölçüde kaldırılması gibi bir dizi faktöre bağlı olarak oluşturulmuştur.

Temmuz ayında bir toparlanmanın işaret edildiği ilk senaryoda, 2021 yılı için uluslararası varışlarda 2020’nin tarihi azalışlarına kıyasla % 66’lık bir artışın gerçekleşeceği öngörülmektedir. Ancak bu oran 2019’da kaydedilen seviyelerin halen % 55 altındadır. İkinci senaryoda ise; Eylül ayında potansiyel bir toparlanma öngörülmekte ve bu da varışlarda bir önceki yıla göre % 22’lik bir artış olabileceğini işaret etmektedir. Fakat bu artışın da 2019’un aynı dönemine ilişkin seviyelerin % 67 altında kalacağı tahmin edilmektedir (UNWTO, 2021b).

1. COVID-19 SALGIN DÖNEMİNDE KISITLAMALAR VE ALINAN TEDBİRLER

Çin’de ortaya çıkan COVID-19’un küresel bir salgına dönüşmesinin ardından, dünya çapında birçok ülke virüsün yayılmasını durdurmak için kitle hareketliliğini azaltacak tedbirler almıştır. Bu tedbirler genel olarak bazı ülkelerle hava trafiğini kapatmak, eğitim hizmetlerini uzaktan eğitim şeklinde yeniden düzenlemek, kafeler, barlar, restoranlar ve alışveriş merkezleri, kütüphaneler ve ibadethaneler gibi halka açık yerlerin geçici olarak kapatılması ve halka açık etkinliklerin iptal edilmesi şeklinde olmuştur. İnsanlara "evde kalmaları" yönünde çağrıda bulunulmuş ve mümkünse sosyal temastan kaçınmaları ve uzaktan çalışmaları tavsiye edilmiştir. Kamu kurumları ve özel şirketlerden bu yönde önlemler almaları istenmiştir. Sokağa çıkma yasağı ve şehirlerarası ulaşım kısıtlamaları getirilmiş ve karantina

önlemleri denetlenmiştir. Covid-19 pandemisi kapsamındaki bu kısıtlamalar ve tedbirler aşağıda detaylı şekilde ele alınmaktadır.

1.1. Dünyada Covid-19 Kısıtlamaları ve Alınan Tedbirler

Covid-19 salgınına çok sayıda devlet hızlı tepki göstermiş ve devletler tarafından krize yanıt olarak ulusal ve yerel önlemler uygulanmıştır. Bu önlemler genel olarak aşağıdadır:

- Salgın sürecinin başlangıcında Covid-19 virüsü hakkında ve yayılım hızına ilişkin net bilgilerin olmaması ve devam eden süreçte acil ve yoğun bakım desteğinin uzun sürmesinin anlaşılmasıyla öncelik sağlık sistemine verilmiştir. Bu sebeple sağlık alanında uluslararası düzeyde dayanışma ön planda tutulmuştur.
- Salgına karşı sert ekonomik ve toplumsal tedbirler alınmıştır. Bu kapsamda sosyal yalıtımın salgının önlenmesinde önemli olması nedeniyle toplumsal hareketliliğin azaltılması adına ülkeler kara ve hava sınırlarını kapatmış, bazı sektörlerdeki faaliyetlerde kısıtlamalara gidilmiştir.
- Salgının dünya genelinde ekonomik çöküntü yaşatmaması için tarihte eşi görülmemiş parasal genişleme politikaları ve mali teşvikler hayata geçirilmiştir. Salgının üretim kapasitesi, tedarik zincirleri ve istihdam üzerinde yaratabileceği kalıcı tahribatı önlemek için uluslararası çapta ciddi boyutlarda mali önlemler uygulamaya alınmıştır. Bu süreçte, çeşitli ülkelerde merkez bankaları faiz indirimleri gerçekleştirmiştir. Ayrıca gelişmekte olan ülkeler de dahil olmak üzere ülkeler likidite destekleri, varlık

alımları, kredi programları oluşturarak salgının etkilediği sektörlere ve hanehalkına yönelik benzeri görülmemiş hacimlerde destek programlarını uygulamaya almıştır.

- Salgın sürecinde maske kullanımının yaygınlaştırılması, sosyal mesafe kurallarının uygulanması, sokağa çıkma yasakları ve uzaktan eğitim programlarının gerçekleştirilmesi gibi uygulamalarla Covid-19 ile mücadele dünya genelinde desteklenmiştir.
- Salgın ile birlikte dünya genelinde seyahat ve ticaret askıya alınmış, kongreler, festivaller ve organizasyonlar iptal edilmiş, okullar ve bazı işyerleri belirli süreliğine kapatılmıştır.

Covid-19 salgınının başladığı ilk aylardan itibaren ülkelerin yukarıda belirtilen önlemleri etkin bir biçimde alması salgının yayılımını yavaşlatmış ve ilerleyen aylarda kısmen normalleşme süreçlerine geçilerek, ekonomik toparlanmalar gözlenmiştir. Ayrıca virüse karşı üretilen aşuların kullanıma geçmesiyle birlikte salgının kontrol altına alınmasında önemli adımlar atılmıştır. Buna karşın 2020 yılı üçüncü çeyreğinden itibaren virüsün yeni varyantlarının ortaya çıkması, aşulara erişim ve lojistik sorunlar sebebiyle aşılamanın yavaş ilerlemesi gibi sebepler, kısıtlayıcı tedbirlerin uygulanmasını sürdürmüş ve dünya genelinde ekonomik toparlanmayı yavaşlatmıştır. Avrupa'da yeniden uygulamaya alınan tedbirlerle beraber, gelişmiş Avrupa Birliği ülkelerinin hizmet sektörleri ve ekonomisi turizme dayalı Balkan ülkelerinin ekonomileri olumsuz etkilenmiştir (T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2020:1).

1.2. Türkiye’de Covid-19 Kısıtlamaları ve Alınan Tedbirler

Türkiye 11 Mart 2020 tarihinde ilk kez bir vatandaşında “yeni coronavirüs” saptandığı duyurdu. 13 Mart 2020 tarihinde Avrupa’nın dokuz ülkesine yönelik Türkiye’den uçuşlar askıya alındı. 21 Mart 2020 tarihinde ise Türkiye’nin dünya genelinde uçuşlarını yasakladığı ülke sayısı 68 oldu. Bu süreçte Türkiye, sağlık bilgi teknolojilerine büyük yatırımlar gerçekleştirerek, karar vermede “büyük veriyi” ve “yapay zekayı” sağlık bilgi sistemleri aracılığıyla en iyi kullanan ülkelerden biri olmuştur. HES kodu ile takip sistemi geliştirilerek salgının seyri büyük oranda kontrol altına alınmaya çalışılmıştır. DSÖ’nün pandemiye ilan edişinden bir ay önce 10 Ocak 2020’de Sağlık Bakanlığı’na operasyon acil merkezi kurulmuştur. Aynı tarih itibariyle Covid-19 sürecinde atılacak adımlarla ilgili farklı branşlardan başarılı bilim insanlarından oluşan “Bilim Kurulu”, oluşturulmuştur (TGA, 2020a).

Salgın sürecinde kritik öneme sahip maske ve koruyucu ekipmanlar açısından Türkiye’nin kendi kendine yetebilen bir ülke haline gelebilmesi adına yasal ve ekonomik tedbirler devreye sokulmuştur. Türkiye, yurtdışındaki vatandaşlarını da yalnız bırakmamış ve dönmeyi talep eden vatandaşlarını ülkesine getirmiştir. Covid-19 tedavisi kapsamında Türkiye, sağlık sistemi deneyimi ve veri analizi yöntemi ile kendi algoritmasını geliştirmiştir (TGA, 2020a).

Covid-19 sürecini en az zararlarla atlatabilmek için ülkeler, kamu ve özel sektörde çalışanlar için bölgelerinde uygulamalar yaparak önlemler almaktadırlar. Türkiye’de Sağlık Bakanlığı yayınladığı duyurularda, kapalı ofis ve işyerlerinde sık sık havalandırma yapılması, ultraviyole

cihazları ile hava ve yüzey dezenfeksiyonunun yapılması, çalışanların maske kullanması ve aralarında en az bir metre mesafe olması, yemekhanelerde masa ve sandalyeler arası mesafelerin en az bir metre olması, el hijyenine dikkat edilerek ellerin sık sık yıkanması gibi önlemlerle “Temizlik, Maske, Mesafe” sloganları oluşturulup dikkat çekerek uyarılarda bulunmuştur (Artantaş & Gürsoy, 2020:163).

Salgın sürecinde hastalığın yayılımını önlemek adına; okulların belirli dönemlerde yüz yüze eğitime kapatılması, şehirlerarası seyahat kısıtlamaları konulması, kısmi ve kapsamlı sokağa çıkma yasaklarının getirilmesi, gıda ve temel ihtiyaçlar dışında işyerlerinin kapatılması, turizm bölgeleri ve diğer bölgelerdeki konaklama işletmeleri ile bunlara bağlı tesislerin kullanımının yasaklanması, insanların toplu halde bulunduğu düğün ve cenaze gibi etkinliklerin kısıtlanması, çalışanlar için esnek ve evden çalışma modellerinin oluşturulması gibi tedbirler getirilmiştir (T.C. Sağlık Bakanlığı, 2020).

Covid-19 salgını ile mücadelede genişletici politikalar uygulamaya alınarak firmalar ve hanehalkının finanse edilmesi sağlanmıştır. Bu süreçte başta Ekonomik İstikrar Kalkan Paketi gibi çeşitli tedbirler alınmıştır. Uygulamaya alınan tedbirler; 2 milyondan fazla sayıdaki mükellefin KDV, prim ve muhtasar ödemelerinin ertelenmesi, kısa çalışma ödeneğinin devreye alınması, emekli maaşlarının yükseltilmesi, emeklilerin bayram ikramiyesi ödemelerinin erken yapılması, asgari ücret desteğinin sağlanması, kredi destek paketlerinin uygulamaya alınması, uzaktan ve esnek çalışma modellerinin teşvik edilmesi, nakit güçlüğü çeken firma ve bireylerin bankalara olan

borçlarının ötelenerek finansman sağlanması, kamu bankalarının hem kredi kartlarında hem de kredi kullanımlarında ödemesiz dönem seçenekleriyle uygun faiz oranlarında temel ihtiyaç destek paketleri oluşturulması, kredi ödemelerine ilişkin gecikmelere esneklik tanınması, kredi garanti fonunun iki katına çıkarılması, ihtiyaç, taşıt ve konut finansman destek paketlerinin hanehalkına sunulması, Ar-Ge faaliyetlerine verilen desteklerin arttırılması, telafi çalışma süresinin arttırılması ve belirlenen 2 milyonun üzerindeki aileye nakdi yardımların yapılması şeklindedir (Soylu, 2020: 182).

Hazine ve Maliye Bakanlığı tarafınca hayata geçirilen istikrar paketleri sayesinde Covid-19 sürecinin ortaya çıkardığı arz ve talep şoklarına karşı direnç gösterilmiştir. Alınan tedbirler ve uygulanan genişletici maliye ve para politikaları ışığında Covid-19 salgınının yarattığı olumsuz ekonomik etkilerden en az derecede etkilenecek süreç atlatılma olanağına sahip kılınmıştır (Soylu, 2020: 183).

Covid-19 salgınının olumsuz ekonomik etkilerini azaltmada vergisel tedbirler, işletmelerin mevcut yapılarını sürdürebilmelerinde devletin ve yerel yönetimlerin uyguladıkları tedbirlerin başındadır. Bu tedbirler içerisinde kurum ve işletmelerin yükümlülüklerindeki vergi ve sigorta gibi ödemelerin vadeleri ertelenmekte veya ödeme miktarlarında düşürülme yoluna gidilmektedir. Vergisel tedbirler ekonomik kapasiteye ve finansal duruma göre kısmi vergi türleriyle sınırlı olduğu gibi tüm vergi türleri için de uygulanabilmektedir. Katma değer vergisi (KDV) oranlarında geçici süreli uygulanan indirimler vergisel tedbirlere yönelik uygulamaların başında gelmektedir. Ayrıca ödenen

vergilere yönelik iade uygulamaları veya vergi artışına gidilmeme yaklaşımlarıyla işletmeler bu süreçte desteklenmektedir (Çakır & Barakazı, 2020). Bu doğrultuda örneğin; sinema, tiyatro, opera, bale ve müze giriş ücretleri dahil olmak üzere turizmin en önemli harcama kalemleri içerisinde yer alan konaklama ve yeme-içme hizmetlerine yönelik KDV oranlarında % 8'den % 1'e şeklinde indirimde gidilmiştir. Benzer biçimde kongre, seminer, konferans, fuar, konser ve lunapark giriş ücretleriyle yolcu taşımacılığı ve işyeri kiralarında KDV oranları % 18'den % 8'e çekilmiştir (Göral & Yurtlu, 2020: 563).

Covid-19 sürecinde Türkiye, turizm gelirlerinde yaşanan kayıpları asgari düzeye indirmede ve rekabet gücünü korumada sürdürülebilir uygulamaları kısa zamanda hayata geçirmiştir (KMPG Türkiye, 2020a). Tüm bu önlem ve kısıtlamalar uygulanırken hassas davranılarak vatandaşlar sürekli bir biçimde basın yayın ve bilgilendirme rehberleriyle bilgilendirilmektedirler.

1.3. Dünyada ve Türkiye'de Güvenli Turizme Yönelik Uygulamalar

1.3.1. Dünya Seyahat ve Turizm Konseyi (WTTC) Güvenli Seyahatler (Safe Travels) Protokolleri

Covid-19 salgınının turizm endüstrisini olumsuz etkilemesi nedeniyle WTTC (World Travel & Tourism Council), Seyahat ve Turizm endüstrisini ayağa kaldırmak için sektör dernekleri, üye kuruluşlar ve devletler ile yakın işbirliği halinde "Güvenli Seyahatler" protokolleri geliştirilmesine ve uygulanmasına katkı sağlamıştır. Bu doğrultuda

turizm endüstrisinin dünyada önde gelen kuruluşları olan; Uluslararası Havaalanları Konseyi (ACI), Kurvaziyer Hatları Uluslararası Birliği (CLIA), Gümrüksüz Dünya Konseyi (DFWC), Uluslararası Hava Taşımacılığı Birliği (IATA), Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD), Pasifik Asya Seyahat Derneği (PATA), Birleşmiş Milletler Dünya Turizm Örgütü (UNWTO), ABD Seyahat Derneği (USTA) ve Dünya Ekonomik Forumu (WEF) kuruluşlarıyla haftalık görüşmeler yapılmıştır. Bu görüşmelere ilave olarak ülkeler, turizmi yeniden ayağa kaldırmaya yardımcı olmak için kendi ülkelerindeki uygulamaları sunmuşlardır. Ayrıca WTTC, seyahat ve turizm endüstrisindeki 120 lider tarafından imzalanan çağrı mektuplarını hükümetlere göndererek koordinasyon çağrısında bulunmuştur. Bu gelişmeler ışığında Mayıs 2020’de destinasyonların, özel sektörün ve derneklerin uluslararası koordine edilmiş bu yaklaşıma duyulan ihtiyaç nedeniyle girişimi benimsemeleri ve destek olmalarıyla “Güvenli Seyahatler-SafeTravels” protokolleri ve logosu hayata geçirilmiştir. Bunların yanında WTTC, turizm hareketliliğinin yeniden canlanmasına yönelik sosyal medya platformlarında “Güvenli Seyahatler” protokollerinin gezginlerce seyahat hikayelerinde paylaşılmasını teşvik etmek için #TogetherInTravel kampanyasını başlatmıştır (WTTC, 2020a).

WTTC tarafından oluşturulan “Güvenli Seyahat Protokolleri” Covid-19 sürecinde turistlerin ve çalışanların güvenliğinin uyumlu ve tutarlı bir biçimde sağlanmasına yardımcı olmayı amaçlamaktadır. Protokole ilişkin konu başlıkları; Konukseverlik, Açık Hava Alışverişi, Havacılık, Havalimanları, Tur Operatörleri, Kongre Merkezleri (Toplantı ve

Etkinlikler), Gezi, Kısa Süreli Kiralama, Araç Kiralama, Sigorta ve Macera Turizmi şeklindedir. Güvenli Seyahat Protokolleri, her bir endüstrinin kendine has karakteristik özellikleri dikkate alınarak dört ana faktör grubunda oluşturulmuştur. Bu ana faktörler; “Operasyonel Hazırlıklar ve Personel Hazırlığı”, “Güvenli Bir Deneyimin Sağlanması”, “Güven ve Güveni Yeniden Oluşturma” ve “Etkinleştirme Politikalarını Oluşturma” şeklindedir (WTTC, 2020b).

Güvenli Seyahat Protokollerine ilişkin olarak örneğin; konaklama işletmelerini kapsamına alan “Konukseverlik” protokolü ele alındığında yukarıda belirtilen “Operasyonel Hazırlıklar ve Personel Hazırlığı” ana faktöründe konaklama işletmeleri, operasyonel hazırlıklar (9 alt kriter) ve personel hazırlığı (4 alt kriter) kriterleri üzerinden Güvenli Seyahatler protokolünün şartlarını yerine getirmekle yükümlüdür. Yine aynı protokolde “Güvenli Bir Deneyimin Sağlanması” ana faktöründe konaklama işletmeleri sanitasyon (5 alt kriter), fiziksel mesafe (3 alt kriter), gıda güvenliği (6 alt kriter) ve etkinlik alanları (5 alt kriter) gibi dört kriter üzerinden protokol şartlarını yerine getirmekle yükümlüdür. Benzer şekilde konaklama işletmeleri, “Güven ve Güveni Yeniden Oluşturma” ana faktöründe iletişim, hijyen tavsiyeleri ve yönergelerden oluşan üç kriter ve “Etkinleştirme Politikalarını Oluşturma” ana faktöründe tüm paydaşlar ile işbirliği, mali politikalar, teşvik oluşturma ve destinasyon tanıtımından oluşan dört kriter üzerinden Güvenli Seyahatler protokolünün şartlarını yerine getirmekle yükümlüdürler (WTTC, 2020c).

“Güvenli Seyahatler”e ilişkin protokollere dahil olmak ve protokole ilişkin logoyu kullanmak isteyen seyahat ve turizmde faaliyet gösteren WTTC üyesi olmayan işletmeler, uluslararası veya ulusal düzeydeki seyahat ve turizm sektör dernekleri, WTTC üyeleri ile ulusal ve bölgesel belediye yönetimleri WTTC’nin internet sitesinden ücretsiz olarak başvuruda bulunabilmektedirler.

1.3.2. Türkiye Güvenli Turizm (Safe Tourism) Sertifikasyonu ve Aşı Programı

Covid-19 sürecinin ortaya çıkardığı krizin aşılmasına ilişkin turizm hareketliliğinin yeniden başlatılabilmesinde güvenli seyahat ve konaklama imkanlarının sağlanabilmesi kadar bu imkanlar hakkında turistlerin bilgilendirilerek güvenlerinin yeniden kazanılması da oldukça önemlidir (Alaeddinoğlu & Rol, 2020: 250). Bu bağlamda Kültür ve Turizm Bakanlığı’nın öncülüğünde, Sağlık, İçişleri, Dışişleri ve Ulaştırma Bakanlıkları’nın da katkılarıyla ve tüm turizm paydaşlarının işbirliğiyle “Güvenli Turizm Sertifikasyon Programı” hayata geçirilmiştir. Güvenli Turizm Sertifikası, tatillerini Türkiye’de geçirmeyi planlayan tüm yabancı ziyaretçilere ve Türk vatandaşlarına, ziyaretçilerin kendi sağlık durumundan çalışanlara, ulaşımdan konaklamaya kadar ki tüm süreçlerde yer alması gereken bir dizi yeni tedbirler paketini tanımlamaktadır.

Sertifikada bulunan tedbirler “Yolcu Sağlığı Güvenliği”, “Tesislerde Alınan Önlemler”, “Ulaşım Araçlarında Alınan Önlemler” ve “Çalışan Sağlığı ve Güvenliği” şeklinde dört anaönlem faktörlerinden oluşmaktadır. Güvenli Turizm Sertifikası havalimanları, havayolları ve

diğer ulaşım araçları ile birlikte konaklama işletmelerinde, toplantı ve kongre tesislerinde, deniz turizminde ve kış turizminde, temalı parklarda ve yeme-içme işletmelerinde üst düzeyde sağlık ve hijyen şartlarının yerine getirildiğini sertifikalandırmaktadır (TGA, 2020b).

Güvenli Turizm Sertifikasyon Programının amacı, Covid-19 sürecindeki olumsuz etkileri asgari seviyede tutmada bir referans yol gösterici olmak ve sürecin sona ermesine hazırlık sağlamaktır. Turizme katılan ziyaretçi ve gezginlerin salgından korunmada hijyen ve yüksek güvenlik beklentilerini karşılamanın temel amaç olduğu programda diğer önemli bir amaç ise programın dünyada Covid-19 kapsamında turizme yönelik ilk uygulama olmasına bağlı olarak sürecin ve algının yönetimiyle rekabet üstünlüğü kurmak ve Dünya’da Türkiye’deki önlem ve tedbirlere ilişkin uygulamaların farkındalığını arttırmaktır (Kılıç, 2021: 360).

Program dahilinde sertifika almak isteyen işletmeler, bakanlık tarafından yetkilendirilmiş akreditasyon şirketlerince sağlık ve hijyen kriterleri çerçevesinde denetlenmekte, raporlar hazırlanmakta ve düzenli denetlemeler yapılarak kriterlere uygun hizmet üretilip üretilmediği tespit edilmektedir. Programa dahil olan işletmeler Turizm Bakanlığı’nın resmi internet sitesinde duyurulmaktadır. Bu sayede misafirler seyahatleri boyunca yararlandıkları transfer ve tur araçlarının, konaklama işletmelerinin, restoran ve kafelerin, havalimanlarının belirlenen standartlara yönelik denetlenip denetlenmediğini öğrenebilmektedirler (Alaeddinoğlu & Rol, 2020: 250).

Güvenli Turizm Sertifikasyonunu alan işletmeler belgeyi işletmelerinin görünen bölgelerinde sunmakla birlikte üzerinde yer alan kare kod sayesinde tesislerle ilgili tüm denetleme bilgilerine ulaşılabilmesini sağlamaktadırlar (Kılıç, 2021: 362). Güvenli Turizm Sertifikası, 30 ve üzeri oda kapasitesine sahip tüm konaklama tesisleri için 01.01.2021 tarihinden itibaren zorunlu hale getirilmiştir. 30'dan az odaya sahip tesisler ve diğer alanlar için ise isteğe bağlı şekilde uluslararası akreditasyon kuruluşlarından başvurularak ilgili sertifika alınabilmektedir (TGA, 2020c).

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın öncülüğünde geliştirilen ve dünyada turizme yönelik bir ilk olma özelliği taşıyan “Güvenli Turizm Sertifikasyon” programı, hem yurtiçi hem de yurtdışı ziyaretçilere güven ve güvence oluşturmuştur. Ayrıca program, turistlerin tercihlerini etkilemenin yanında uluslararası seyahat kısıtlamalarının kaldırılmasında siyasi ve diplomatik bir araç olarak da kullanılmaktadır. Bunlarla birlikte “Güvenli Turizm Sertifikasyon” programının Covid-19 sürecinde pazarlama ve güven aracı olarak kullanılmasının süreç sonrası dönemde de rekabet üstünlüğü sağlamada önemli olabileceği öngörülmektedir. Programın salgın sonrasında geliştirilerek sürdürülmesinin Türkiye turizm endüstrisi için güçlü bir kazanç olabileceği düşünülmektedir (Kılıç, 2021: 365).

Covid-19 salgınına yanıt vermede gerçekleştirilen uygulamalardan biri de kitlesel olarak Covid-19 aşılmasıdır. 2021 yılı turizm sezonunun açılmasını takiben Türkiye'deki turizm hizmetlerinin tüm yıl boyunca kesintisiz bir şekilde sürdürülebilmesi amacıyla 2021 Mart ayında T.C.

Kültür ve Turizm Bakanlığı, T.C. Sağlık Bakanlığı ve Türkiye Turizm Tanıtım ve Geliştirme Ajansı ile birlikte “Güvenli Turizm Programı” kapsamında turizm çalışanları aşılama programına öncelikli grup olarak dahil edilmiştir. Güvenli Turizm kapsamındaki aşılama programına Güvenli Turizm Sertifikasına sahip faaliyette olan tüm turizm işletmelerinin çalışanları “Aşılama Kayıt Sistemi”nden kayıt oluşturarak dahil olabilmektedirler (TGA, 2021a).

Dünya Turizm Etik Komitesi (WCTE) tarafından 2021 Mayıs ayında yayınlanan bildirmede, Covid-19 sürecine ilişkin dünya turizm hareketliliğinde kullanılacak herhangi bir Covid-19 sertifika belgesinin taşınması gereken koşullara ilişkin yedi öneride bulunulmuştur. Bu öneriler; sertifikanın tanı, iyileşme veya aşı durumuyla ilgili benzersiz bir belge olması, Covid-19 sonrası dönemde sertifikanın sınırlandırılarak kullanımının durdurulması, sertifikanın önceliğinin uluslararası hareketlilikte geçerli olması, hem dijital hem de kağıt formatında kullanılabilmesi, sertifikanın veri koruma ve güvenliğinin sağlanarak olası dolandırıcılık ve kötüye kullanımları önlemede bir orijinallik garantisi sağlaması, ülkelerin uluslararası düzeyde uygun fiyatlı testlere ve ücretsiz aşılarla erişim sağlaması gerektiğine bağlı olarak sertifikanın da ücretsiz olması, destinasyonların aşı ve sertifika konusunda yeterli erişime sahip olması ve bu konuda düzenlenecek paket turlara veya diğer benzer ürünlere izin verilmemesi gerektiği şeklindedir (WCTE, 2021). Bu kapsamda WCTE, uluslararası Covid-19 seyahat sertifikasının; uluslararası seyahatlerde sertifika kullanımının sorumlu ve sürdürülebilir biçimde ülkeler dahil tüm

turizm paydaşlarına, turistlere ve çalışanlara hitap eden ücretsiz, adil, erişilebilir, uzlaştırıcı, ayrımcılık yapmama ilkelerini ve yerel halkın sağlık önlemlerini koruyucu nitelikte olması gerektiğini belirtmektedir.

2. COVID-19 SÜRECİNDE DÜNYADA ve TÜRKİYE’DE TURİZM ENDÜSTRİSİNİN DURUMU

Covid-19 sürecinin yarattığı kriz 50’den fazla sektör ile bağlantılı olan turizm endüstrisini önemli ölçülerde etkilemiş ve sadece turizmde değil dünya çapındaki tüm iş yapma biçimlerinde değişikliğe gidilmesini gerektirmiştir. Salgın süreci özellikle dijitalleşme olmak üzere önceden var olan bazı eğilimleri büyük ölçüde hızlandırmıştır (OECD, 2020). Turizmin bu süreçte iyileşebilmesinde ülkelerin ulusal çapta bölgeler ve yerel yönetimler ile birlikte etkin bir strateji planı oluşturmaları ve bunu güncel bir biçimde sürdürmeleri gerekmektedir. Salgında bazı bölgelerdeki nüfusların sağlığının diğerlerine göre daha fazla etkilendiği görülmektedir. Salgından etkilenen büyük kentsel alanların yanında bölgelerdeki daha yoksun alanların daha az yoksun olanlara göre daha fazla etkilendiği gözlenmektedir. Örneğin Amerika’da 2020 Ekim ayında meydana gelen ölüm sayısındaki en yüksek artış, metropollere komşu olmayan kırsal bölgelerde gerçekleşmiştir.

Ülkelerin salgının etkilerini en aza indirmede; ulusal ve yerel yönetimler arasında koordinasyon ve işbirliğini en üst düzeyde sağlaması, salgının seyri açısından komşu ülkelerle sınır ötesi işbirliği içerisinde olması, alınan tedbirlerde “yer temelli” ve bölgesel olarak hassas bir yaklaşım benimsemesi, daha fazla kötüleşmeyi sınırlamak ve kapsayıcılığı arttırmak için ulusal düzeydeki hassas gruplar dahil mali

desteğini güçlendirmesi, azalan gelirler ve artan harcamalar arasındaki boşluğun özel hibe programlarıyla azaltılması, yerel mali boyutta dahil olmak üzere vergi düzenlemeleri ve dış finansmana kolay erişim için yenilikçi mali araçların keşfedilmesi, ulusal yatırımların geri kazanım stratejilerine yerel yönetimlerin de dahil edilmesi, mevcut yatırımlara ilişkin kurtarma stratejilerinde seçici olunması, salgının etkisinin azaltılmasında kamu yatırımlarının kullanılması gibi bir dizi eylem planını, uygulamalarına entegre etmeleri gerekmektedir (OECD, 2020).

UNWTO Ocak 2021 raporunda; 2020 yılında dünya genelinde turizm endüstrisinin Covid-19 salgınının etkisiyle benzeri görülmemiş bir krize maruz kaldığı vurgulanmıştır. 2020 yılında uluslararası turist varışları dünya genelinde yaygınlaşan seyahat kısıtlamaları ve talebin büyük ölçüde düşmesi nedeniyle 2019 yılına göre yaklaşık % 74'lük bir oranda gerilemiştir. Uluslararası seyahatlerdeki bu düşüş tahmini olarak dünya turizm gelirlerinde 1,3 trilyon \$ kaybı temsil etmektedir ve bu kayıp 2009 ekonomik krizi sırasında kaydedilen kaybın 11 katından da fazladır. Asya ve Pasifik bölgesinde uluslararası varışlarda 2020 yılında bir önceki yıla göre yaklaşık 300 milyon varış kaybı ile % 84 oranında bir kayıp gerçekleşerek dünya genelindeki en yüksek turizm kaybı gerçekleşmiştir. Orta Doğu ve Afrika bölgesi % 75 kayıp ile Asya ve Pasifik bölgesini takip etmiştir. Avrupa bölgesinde ise 500 milyonun üzerinde kayıp ile % 70 oranında bir düşüş oluşmuştur. Amerika kıtasındaki kaybın oranı ise % 69 şeklinde gerçekleşmiştir (UNWTO, 2021a).

2020 Ekim ayında yapılan UNWTO uzmanlar anketi verilerine göre 2021 yılı için ortaya çıkan tablo karışık bir görünüm sergilemektedir. Ankete katılan uzmanların neredeyse yarısı (% 45) 2021 yılı için daha iyi beklentiler öngörmekteyken, % 25’lik bir oran 2019 yılı ile benzer bir performans beklediğini belirtmiş ve kalan % 30’luk oranı oluşturan katılımcılar ise 2021 yılı için kötüleşme öngördüklerini bildirmişlerdir. UNWTO’nun son yaptığı anket verilerine göre ise katılımcıların % 50’sinin artık yalnızca 2022 yılında bir toparlanma olacağını öngördüğü sonucu ortaya çıkmıştır. Geriye kalan katılımcıların yarısı (% 50) ise potansiyel bir toparlanmanın 2021 yılında gerçekleşeceğini öngörmüşlerdir. Ayrıca uzmanlar açık hava ve doğa temelli turizm faaliyetlerine yönelik talebin artış gösterdiğini, iç turizmin ve “Yavaş Seyahat” deneyimlerine olan ilginin artacağını belirtmişlerdir. Uzman katılımcıların daha ileriye dönük görüşleri değerlendirildiğinde ise çoğu uzmanın 2023 yılından önce salgın öncesi seviyelere dönüşün mümkün olamayacağını öngördüğü raporda belirtilmiştir (UNWTO, 2021a).

UNWTO’nun 2021-2024 yılları için genişletilmiş senaryolarında ise 2019 seviyelerine dönüşün iki buçuk ila dört yıl alabileceği belirtilmiştir. Ayrıca Covid-19 aşısının kademeli olarak kullanıma sunulmasının, turistlerin güveninin yeniden kazanılmasına yardımcı olması, seyahat kısıtlamalarının hafifletilmesine katkıda bulunması ve böylelikle 2021 yılı boyunca seyahati yavaşça normalleştirmesinin beklendiği belirtilmiştir (UNWTO, 2021a).

Dünya Seyahat ve Turizm Konseyi (WTTC) raporuna göre pandemiden önce seyahat ve turizm endüstrisi dünya çapında doğrudan, dolaylı ve uyarılmış katkılar dahil olmak üzere yaratılan tüm istihdamın % 25'ini, doğrudan ise 334 milyon istihdam ile toplam tüm işgünün % 10,6'sını ve 9,2 trilyon \$ ile toplam dünya GSMH'nin % 10,4'ünü oluşturmuştur. Ayrıca 2019 yılında uluslararası ziyaretçi harcamalarının dünya toplam ihracatı içerisindeki payı % 6,8 ile 1,7 trilyon \$ olarak gerçekleşmiş ve bu oran uluslararası hizmet ihracatının % 27,4'ü şeklinde olmuştur. 2020 yılında ise dünya GSMH'si % 3,7'lik bir oranda gerilerken, seyahat ve turizm endüstrisinin dünya GSMH'ye katkısı bir önceki yıla göre % 49,1 düşerek yaklaşık 4,5 trilyon \$ gerilemiş ve toplam GSMH'ye katkısı % 5,5 oranla 4,671 trilyon \$ şeklinde gerçekleşmiştir. Seyahat ve turizm endüstrisi istihdam verilerinde ise 2020 yılında dünya genelinde % 18,5'lik oranda 62 milyon iş kaybedilmiş ve endüstri genelindeki toplam istihdam sayısı 272 milyona düşmüştür. Halihazırda çok sayıda istihdam, devletlerin işgücü tutma programları tarafından desteklendiğinden istihdam kaybı tehdidi halen devam etmektedir. Bunlara ilave olarak 2020'de dünya genelinde yurt içi ziyaretçi harcamaları % 45 azalırken, yurt dışı ziyaretçi harcamalarında % 69,4'lük bir gerileme yaşanmıştır (WTTC, 2021).

Turizm dünya genelinde milyonlarca insanın geçim kaynağıdır. Dolaylı ve uyarılmış etkisiyle birlikte milyarlarca insanı etkilemektedir. Dünya GSMH'nin % 20'sinden fazlasını oluşturan dünyanın üçüncü büyük ihracat endüstrisidir. Birleşmiş Milletler'in 2020 yılı Ağustos ayında yayınladığı "Covid-19 ve Dönüşen Turizm" raporuna göre salgın

döneminde turizmin ihtiyaçları için bir yol haritası belirlenerek beş öncelik saptanmıştır. Bu öncelikler; krizin sosyo-ekonomik etkileri ve geçim kaynakları üzerinde özellikle ekonomik güvenliğin sağlanması ve kadın istihdamı, rekabet gücünün artırılarak dayanıklılığın oluşturulması, turizm ekosistemindeki yenilikçi teknolojiler ile dijitalizasyonun sağlanması, geniş kapsayıcılığa sahip yeşil büyüme ve sürdürülebilirliğin artırılması, uluslararası koordinasyon ve ortaklıklar oluşturularak turizmin başarıyla dönüştürülmesi şeklindedir. (United Nations, 2020).

Covid-19 salgınının Türkiye turizm endüstrisine olan ekonomik etkileri ele alındığında, Türkiye’de turizm gelirlerinin harcama kalemlerine göre 2019 ve 2020 yılları karşılaştırması Tablo 2’de sunulmaktadır.

Tablo 2: Türkiye Turizm Gelirlerinin Harcama Kalemlerine göre 2019 ve 2020 Yılları Dağılımı

Harcama Türü	2019 Yılı		2020 Yılı		Değişim (%)
	Miktar (1000 \$)	Pay (%)	Miktar (1000 \$)	Pay (%)	
Toplam turizm geliri (A+B)	34 520 332	100	12 059 320	100	-65,07
Kişisel harcamalar (A)	25 355 577	73,45	9 998 320	82,9	-60,57
Yeme-içme	6 756 719	19,57	2 815 772	23,3	-58,33
Konaklama	3 621 359	10,49	1 255 681	10,4	-65,33
Sağlık	1 065 105	3,09	548 882	4,6	-48,47
Ulaştırma (Türkiye içi)	2 247 263	6,51	827 384	6,9	-63,18
Spor, eğitim, kültür	393 778	1,14	104 716	0,9	-73,41
Tur hizmetleri	142 047	0,41	30 744	0,3	-78,36
Yerli uluslararası ulaştırma	4 607 257	13,35	1 882 315	15,6	-59,14
Cep telefonu dolaşım harcamaları	85 364	0,25	47 414	0,4	-44,46
Marina hizmet harcamaları	41 752	0,12	27 929	0,2	-33,11
Diğer mal ve hizmetler	6 394 933	18,53	2 457 483	20,4	-61,57
• Giyecek ve ayakkabı	3 921 072	11,36	1 540 506	12,8	-60,71
• Hediyeleşme eşya	1 344 768	3,90	480 515	4,0	-64,27
• Halı, kilim vb.	120 436	0,35	25 220	0,2	-79,06
• Diğer harcamalar	1 008 657	2,92	411 241	3,4	-59,23
Paket tur harcamaları (ülkemize kalan pay) (B)	9 164 755	26,55	2 060 999	17,1	-77,51

Kaynak:(T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2020a; 2021)

Tablo 2'ye göre Türkiye'de 2020 yılında toplam turizm gelirlerinde % 65,07'lik bir düşüş gerçekleşmiş ve bu gerileme tüm gelir kalemlerinde % 33 ila % 79'luk oranlarda değişmektedir. Örneğin, turizm gelir kalemlerini oluşturan kişisel harcamalarda (A) % 60,57'lik bir gerileme görülürken, paket tur harcamalarındaki (B) gerileme % 77,51 oranla daha yüksek bir şekilde oluşmuştur. 2019 yılında 1 milyar doların üzerindeki kişisel harcama kalemlerine ilişkin gelirler incelendiğinde ise yeme-içmede % 58,33, konaklamada % 65,33, sağlıkta % 48,47, Türkiye içi ulaşımda % 63,18, yerli uluslararası ulaşımda % 59,14, diğer mal ve hizmetlerde ise % 61,57'lik bir gerileme gerçekleşmiştir.

Genel olarak turizm gelir kalemlerinde an az düşüşün % 33,11 ile marina hizmet harcamalarında olduğu görülürken, en fazla kaybın olduğu gelir kalemi ise % 79,06 ile diğer mal ve hizmet kalemleri içerisinde yer alan halı, kilim vb. gelirlerde ortaya çıkmıştır. Bu gelir kalemini % 78,36 ile tur hizmetleri ve % 77,51'lik düşüş ile de paket tur harcamaları izlemiştir. Buna göre Tablo 2'deki gelir kayıpları incelendiğinde Türkiye'de 2020 yılı salgın sürecinde seyahat acentelerinin en fazla oranda etkilenen sektör olduğu görülmektedir.

2.1. Covid-19 Sürecinde Konaklama İşletmeleri

Covid-19 salgınının etkisini en çok gösterdiği sektörlerden biri de konaklama işletmeleri olmuştur. Çok sayıda konaklama tesisi, işgücünde önemli düşüşler yaşamış ve çoğu işletme geçici veya kalıcı olarak tesislerini kapatmak durumunda kalmıştır. McKinsey'in araştırmasına göre konaklama işletmelerine yönelik talebin salgın öncesi seviyelere ulaşabilmesinin 2023 yılını bulabileceği ve tesislerin elde ettikleri odabaşına düşen gelirlerin 2024 yılına kadar toparlanamayacağı öngörülmüştür (TÜRSAB, 2020:11).

Uluslararası veri analiz şirketi STR Global ve Türkiye Otelciler Birliği'nin (TÜROB) iş birliği ile hazırlanan otel doluluk verileri raporuna göre 2020 Eylül döneminde Avrupa destinasyonlarının doluluk ortalamaları % 51,7 düşüş göstererek % 38,9'a gerilerken, ortalama oda fiyatı % 29,9 düşüşle 86.4 € ve oda gelirleri % 66,1 düşüşle 33.6 € olarak saptanmıştır (TÜRSAB, 2020:11).

2020 yılı turizm istatistiklerine göre Türkiye’de % 48,2 azalışla toplam 41,9 milyon tesise varış ve % 54,9 azalışla toplam 95,3 milyon geceleme gerçekleşmiştir. Konaklama işletmelerinde ortalama kalış süresi bir önceki yıla göre % 12,64’lük azalışla 2,28 gün (2019 yılı ortalama kalış süresi 2,61) ve toplam doluluk oranı % 58’lik düşüşle % 22,45 şeklinde (2019 yılı doluluk oranı % 53,48) oluşmuştur (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2021).

Bakanlık işletme belgeli ve belediye belgeli toplam konaklama tesis sayıları incelendiğinde 2019 yılında 12.142 tesis 1.538.010 yatak kapasiteyle hizmet sunarken, 2020 yılındaki toplam tesis sayısı 12.827 tesis (% 5 artış) ve yatak kapasitesi 1.596.667 (% 3) sayısına ulaşmıştır (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2021). Bu rakamlardan da anlaşılacağı üzere pandemi döneminde tesis ve yatak kapasitesinde bir artış yaşanmıştır. Salgına rağmen konaklama işletmelerinin arz kapasitesinin artış göstermesi salgın öncesi yatırım belgeli tesislerin faaliyete geçmesiyle açıklanabilir.

2020 Temmuz ve 2021 Ocak ayında Metro Türkiye’nin NielsenIQ araştırma şirketi ortaklığı ile 3372 katılımcıyla oteller üzerinde gerçekleştirdiği araştırma sonucunda oteller için öncelik sırasına göre; hijyene odaklanmak ve çok kalabalık olmamak, web sitelerine önem vermek, Güvenli Turizm Sertifikası almak ve misafirlerini bilgilendirmek, misafirlerin özel günlerine ilişkin hizmetler sunmak gibi önemli tavsiye ve çıkarımlar geliştirilmiştir. Ayrıca araştırmada misafirlerin % 86’sının öncelikli olarak tesiste hijyen sertifikası olup olmadığını kontrol ettiği saptanmıştır (Metro Türkiye, 2021).

Türkiye’de konaklama işletmelerinin ziyaretçilerin sağlık ve hijyen konusunda güvenini sağlayarak salgın sürecinde misafir sayılarını arttırabilmelerinde önemli bir etken olan “Güvenli Turizm Sertifikası”na sahip ve başvuru sürecinde olan tesis sayıları, 15 Mayıs 2021 itibariyle Bakanlık Belgeli 2345 işletme ve Belediye Belgeli 1602 işletme olmak üzere toplam 3994 tesis şeklindedir (TGA, 2021b). Buna göre toplam konaklama tesis sayıları içerisindeki “Güvenli Turizm Sertifikası”na sahip tesislerin oranının başvuru aşamasında olanlar dahil % 31,13 olduğu görülmektedir.

2.2. Covid-19 Sürecinde Tur Operatörleri ve Seyahat Acenteleri

Covid-19 pandemisi sürecinde grup ve kitlesel seyahat hareketlerinin kısıtlamalar sebebiyle durma noktasına gelmesi seyahat acentelerini olumsuz etkilemiştir. 2020 yılı Nisan ayında McKinsey tarafından dünya çapında yaklaşık 1200 tur operatörüyle yapılan bir araştırmada, rezervasyonlarda bir önceki yıla göre kaybın % 85 oranında olduğu görülmektedir. Ayrıca araştırmada sektörün dünya genelinde 2020 yılı sonunda uğrayacağı kaybın % 73 seviyelerinde olabileceği öngörülmüştür (TÜRSAB, 2020:12). Türkiye’de ise sektörün daha önce Tablo 2’de belirtildiği üzere 2020 yılında paket tur gelirlerinde % 77,51’lik ve tur gelirlerinde % 78,36’lık bir azalışın gerçekleşmiş olması, McKinsey’in dünya geneli araştırmasında öngörülen orandan da daha yüksek düzeyde etkilendiğini göstermektedir.

Rekabetçi tur operatörleri ve seyahat acenteleri bünyelerindeki alt markalar da dahil olmak üzere çevrimiçi rezervasyon sistemleri ve mobil akıllı uygulamalar gibi yenilikleri faaliyetlerinde

kullanılmaktadırlar. Salgın sonrasında ziyaretçilerin çoğunun seyahat taleplerini acentelere gitmeden akıllı uygulamalar üzerinden gerçekleştirmesiyle geleneksel acente hizmeti anlayışının daha da zayıflayacağı tahmin edilmektedir (Atay, 2020: 170). Statista'nın Mayıs 2021'de yayınladığı verilere göre uluslararası çevrimiçi seyahat acentesi sektörünün 2019 yılındaki toplam büyüklüğü 744,73 milyar \$'a ulaşmıştır. Bu rakamın salgın nedeniyle 2020 yılında yaklaşık 596 milyar \$'a gerilemesi beklenirken ilerleyen süreçte yıllık % 11,24 büyüme oranıyla 2023 yılında yaklaşık 820 milyar \$'a ulaşması öngörülmektedir (Statista, 2021a).

Dijital seyahat acentesi sektörü özelinde incelendiğinde ise dünyada en yüksek gelir elde eden işletmelerin Booking Holdings ve Expedia Group olduğu görülmektedir. 2019 yılında Booking Holdings 15,07 milyar \$ gelir, Expedia Group ise 12 milyar \$ gelir elde etmişlerdir. 2020 yılı gelirleri ele alındığında Booking Holdings gelirlerinin yaklaşık % 55'lik düşüşle 6,8 milyar \$'a gerilediği, Expedia Group gelirlerinin ise benzer oranda % 56'lık bir azalışla 5,2 milyar \$'a gerilediği gözlenmiştir (Statista, 2021b). Bu durum tur operatörlerinin ve seyahat acentelerinin dünya genelinde % 70'in üzerinde gerilediği 2020 yılı salgın sürecinde, dijital seyahat acentesi sektörünün daha az etkilendiğini ve çevrimiçi seyahat pazarının salgın sonrası dönemde de yükselişine hızla devam edeceği şeklinde değerlendirilebilir.

Konaklama işletmelerinde olduğu gibi seyahat acenteleri de Güvenli Turizm Sertifikası programına özellikle tur ve transfer araçları için dahil olmaktadır. 15 Mayıs 2021 tarihi itibarıyla Türkiye genelinde

1589 adet tur ve transfer aracına Güvenli Turizm Sertifikası belgesi verilmiştir (TGA, 2021b). 2019 yılı turizm verilerine göre; Türkiye’de A Grubu 11.234 adet, B Grubu 58 adet ve C Grubu 118 adet olmak üzere toplam 11.410 adet seyahat acentesi bulunmaktadır (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2020a). 2020 yılı sonundaki seyahat acentelerinin sayısı ise A Grubu 12.098 adet, B Grubu 53 adet ve C Grubu 118 adet olmak üzere toplam 12.269 acente sayısına ulaşmıştır (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2021). C Grubu acente sayısında değişim gözlenmezken, B Grubu acente sayısı beş eksilmiştir. Burada dikkat çeken ise ilgili dönemlerde A Grubu seyahat acentesi sayısının 859 adet artış göstermesidir. Bununla birlikte bu artış 2018-2019 yılında gerçekleşen 1105 adet A Grubu acente sayısı artışından yaklaşık % 22 oranında daha azdır.

2.3. Covid-19 Sürecinde Yiyecek-İçecek İşletmeleri

Covid-19 salgını sosyal hayatı ve ekonomiyi oluşturan çok sayıda sektörde yıkıcı bir etki yaratırken, yiyecek-içecek sektörü de bundan en fazla etkilenen sektörlerden biri olmuştur. Alınan önlemler ve tüketicilerin sağlık endişelerinin artmasıyla çok sayıda yiyecek-içecek işletmesi faaliyetlerine ara vermek durumunda kalmışlardır (İflazoğlu & Aksoy, 2020: 3363).

2020 Mayıs “Yiyecek ve İçecek Hizmetleri Global Pazar Raporu 2020-30: Covid-19 Etkisi ve İyileştirme” raporuna göre uluslararası yiyecek ve içecek hizmetleri pazarının 2019’da 3.606,1 milyar \$’dan salgının etkisiyle yıllık bileşik büyüme oranında % 2,9 azalış ile birlikte 2020’de 3.503,3 milyar \$’a düşmesi ve 2021’den itibaren yıllık % 8’lik bir

büyüme ile toparlanarak 2023 yılında 4.290,1 milyar \$'a ulaşması öngörülmüştür. Raporda ayrıca organik ve yerel olarak üretilen yiyeceklerin giderek daha popüler hale geldiği ve tüketicilerin organik ve yerel olarak yetiştirilen gıda ürünlerini sunan restoran ve kafelerden hizmet alma eğilimi gösterdikleri saptanmıştır. Bununla birlikte rapora ilişkin yapılan araştırmada yiyecek ve içecek hizmetleri endüstrisindeki rekabetçi şirketlerin içeriklerini yükselterek daha sağlıklı yemeklerle uygulamalar yaparak kendilerini farklılaştırmaya çalıştıkları belirlenmiştir (Research and Markets, 2020).

2020 Aralık ayında yayınlanan “Yiyecek ve İçecek Hizmetleri Global Pazar Raporu 2021: Covid-19 Etkisi ve 2030’a İyileştirme” raporuna göre ise 2020’de salgının etkisiyle yiyecek-içecek hizmetleri pazarının 2.764,06 milyar \$’a gerilediği ve yıllık bileşik büyüme oranında % 18,5’luk gelişme göstererek 2021 yılında pazar büyüklüğünün 3.274,89 milyar \$’a ulaşması öngörülmüştür. Ayrıca raporda ilerleyen yıllarda % 6’lık yıllık büyüme ile 2025 yılında pazar büyüklüğünün 4.172,72 milyar \$’a ulaşacağı tahmin edilmektedir (The Business Research Company, 2020).

Deloitte araştırma merkezinin Haziran 2020 raporuna göre Türkiye’de yiyecek-içecek sektöründe faaliyet gösteren irili ufaklı 100 bin işletmeye bağlı doğrudan 2 milyon çalışan ile 2019 yılında 125 milyar TL düzeyinde ekonomik büyüklüğe erişilirken, 2020 yılında Covid-19’un etkisiyle bu hacmin % 52’lik oranda bir azalışla 65 milyar TL seviyelerine gerilemesi öngörülmüştür (Deloitte, 2020:3). Türkiye turizm istatistiklerine göre ise Tablo 2’de belirtildiği üzere 2020 yılında

bir önceki yıla oranla turizm harcama kalemlerinde yeme-içme segmentinde % 58,33'lük bir kayıp gerçekleştiği görülmektedir.

Metro Türkiye'nin araştırma şirketi NielsenIQ işbirliği ile 2020 Temmuz-2021 Ocak döneminde 3.372 katılımcı ile gerçekleştirdiği "Covid-19 Dönemi Otel ve Restoran Ziyaretçilerinin Beklentileri" araştırmasına göre restoranlarda temel beklentiler içerisinde yer alan fiyat-performans dengesi ve lezzet kriterleri, Covid 19'un etkisiyle hijyenik ve temiz bir ortam kriterine doğru bir değişimi işaret etmektedir (Metro Türkiye, 2021).

Araştırmada restoranlarda alınan önlemlere ilişkin tedbirler önem sırasıyla; Tuvaletlerin Düzenli Sterilizasyonu (%83), Personelin Kişisel Koruma Ekipmanlarını Düzenli Değiştirmesi (%80), Masaların Düzenli Dezenfeksiyonu (%78), İç Mekanda Taze Hava Dolaşımı (%78), Mesafeli Oturma Düzeni (%76), Personelin Düzenli Test Olması (%70) şeklinde saptanmıştır (Metro Türkiye, 2021). Servis ve mutfak ile ilgili alınan önlemlerin başında; Tek Kullanımlık Servis Malzemeleri (% 65) gelirken, genel hizmetler ve ödemelere ilişkin tedbirlerin başında ise Temassız Ödeme ve Menü Seçenekleri (% 49) geldiği belirlenmiştir. Özellikle 2020 Kasım ayında alınan kararlar neticesinde restoranların sadece gel-al ve paket servis sunabilmelerine izin veren düzenlemelerden sonra bu hizmetlerde oluşan talebin rekor düzeyde artış gösterdiği gözlenmiştir (Metro Türkiye, 2021).

Covid-19 salgını sürecinde yiyecek ve içecek hizmetleri sektöründe yukarıda belirtilen olumsuz ekonomik etkilerin yanında özellikle tüketicilerin paket servise internet üzerinden yönelmelerinin artmasıyla

beraber çevrimiçi yemek teslimatı sektöründe gelişim gözlenmektedir. 2021 yılında dünya genelinde 151,52 milyon \$'a ulaşması beklenen sektör büyüklüğünün yıllık % 6,36'lık büyüme oranıyla 2024 yılında pazar hacminin 182,32 milyar \$'a ulaşması öngörülmekle birlikte 2021'de tüketici başı ortalama gelirin 113,49 \$ olacağı ve 2024 yılına kadar tüketici sayısının 1.589,3 milyona ulaşacağı tahmin edilmektedir (Statista, 2021c).

Türkiye genelinde 16 Mayıs 2021 tarihi itibarıyla Güvenli Turizm Sertifikasına sahip Bakanlık Belgeli 84, Belediye Belgeli 1.166 adet restoran ve kafe bulunmaktadır (TGA, 2021b).

2.4. Covid-19 Sürecinde Turizm Rehberliği

Covid-19 salgınıyla birlikte neredeyse tüm turizm faaliyetlerinin durma noktasına gelmesi, gelirlerini turlardan kazanan profesyonel turist rehberlerinin salgından en fazla etkilenen meslek gruplarından biri olmasına neden olmuştur (Atay, 2020: 171). 2020 yılı Haziran ayı itibarıyla daha önce alınan sert tedbirlerin gevşetilmesi ve yeni normale geçilmesi ile turlar yarı kapasitede düzenlenmeye başlanmış ve turizm işletmeleri hayata geçirilen hijyen kuralları ile tekrar faaliyetlerine başlamıştır.

Turizm faaliyetlerinin kademeli olarak yeniden başlamasıyla birlikte T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı pandemi sürecinde turist rehberleri için de uyulması gereken kurallara yönelik bir genelge yayınlamıştır. Genelgeye göre; Turist Rehberleri Birliği (TUREB) tarafından rehberlere pandemi kapsamında hijyen ve salgın konularında çevrimiçi

eğitim verilmesi, rehberlerin hijyen, maske ve sosyal mesafe kurallarına uyması ve bu hususlarda turistleri daimi olarak bilgilendirmesi ve uyarması, tur araçlarında koruyucu ekipmanların eksiksiz bulundurulması, turdaki katılımcıların 14 günlük sağlık geçmişi konusunda bilgilerinin istenmesi, olası hastalık belirtilerine sahip katılımcıların sağlık kuruluşlarına sevki, hastalık tanısı veya hasta olanlarla teması bulunan rehberlerin sağlık kuruluşlarınca irtibata geçerek 14 gün süresince çalışmaması gerekmektedir (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2020b).

Turist rehberlerinin meslekleri gereği hayatlarını ekonomik açıdan sürdürebilmeleri için tur faaliyetlerine katılabilmeleri gerekmektedir. Rehberler seyahat kısıtlamaları ve sokağa çıkış yasaklarından dolayı çalışamaz duruma geçtiklerinden birikimlerini tktmeye başlamışlar ve maddi açıdan zor durumlarla karşılaşmışlardır. Düzgün ve Kurt'un 2020 Ağustos ayında Ankara'daki turist rehberleri üzerinde yaptığı bir araştırmada, turist rehberlerinin salgın sürecinde hem psiko-sosyal hem de ekonomik açıdan nasıl etkilendikleri belirlenmeye çalışılmıştır. Araştırmada elde edilen sonuçlar Ekonomik, Güven ve Gelecek Planlaması şeklinde üç kategoride toplanmıştır. Buna göre ekonomik olarak geçimini bu meslekten sağlayan turist rehberlerinin sezon boyunca işsiz kalması, ciddi düzeylerde ekonomik kayıpların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Ekonomik etkileri hafifletmek adına diğer alanlarda olduğu gibi turist rehberlerine de kredi olanakları sunulmuştur. Fakat sunulan bu imkanın üst limitlerden değil de halka sunulandan herhangi bir farkı olmadığı saptanmıştır.

Güven konusunda rehberler, salgın sürecinde sınırlı sayıda düzenlenen turlarda hem acente yetkilileri hem de tur katılımcıları çerçevesinde salgının ciddiyetinin farkında olunmayan durumlarla karşılaşarak güvensizlik yaşamışlardır. Buna bağlı olarak rehberlerin psikolojik olarak da etkilendiği belirlenmiştir. Gelecek Planlamasında ise, rehberlerin salgın sürecinde insanların tercihlerinin değişerek özellikle açık havada düzenlenecek turizm faaliyetlerine katılmaya daha çok istekli olacakları düşüncesine sahip oldukları saptanmıştır. Salgın sürecinde rehberler sadece maddi yönden zorlanmamış, psikolojik ve sosyal yönden de etkilenmişler ve bu etkilerin rehberler üzerinde ciddi gelecek kaygıları oluşturduğu belirlenmiştir. Turist rehberleri yapıları gereği özgür yaşam tarzını benimsemiş ve kalabalık ortamlarda mesleklerini icra eden bireyler olmalarından salgın döneminden oldukça ciddi bir biçimde olumsuz olarak etkilenmişlerdir.

TUREB ve Turizm Bakanlığı işbirliği neticesinde turist rehberlerine Mart 2021 itibariyle Türkiye genelinde uygulanan aşılama çalışmalarında öncelik verilmesi sağlanmıştır. Türkiye’de rehber odaları kayıtlarında 19 Mayıs 2021 tarihi itibariyle bölgelere göre Marmara’da 1238; Ege’de 1029; İç Anadolu’da 934; Akdeniz’de 909; Karadeniz’de 469; Güneydoğu Anadolu’da 210 ve Doğu Anadolu’da 101 olmak üzere toplam 11.348 profesyonel turist rehberi bulunmaktadır (TUREB, 2021).

3. COVID-19 ile BİRLİKTE DEĞİŞEN TURİST EĞİLİMLERİ

Covid-19 Dünya genelinde tüketici davranışlarını da yüksek derecede etkilemektedir. KPMG’nin 12 ülkede 70.000 katılımcı ile üç aylık

dönemlerde yaptığı araştırmanın 2020 Eylül ayı raporuna göre tüketicilerin çok büyük bir kısmının Covid-19 sürecinin 1 yıldan daha uzun vadede atlatılacağını düşündüğü sonucuna ulaşılmıştır. Pandemi süreciyle ortaya çıkan “Hesaplı, Seçici ve Dijital” tüketici modelinin en önemli önceliğinin ise “Kişisel Güvenlik” olduğu saptanmıştır (KPMG Türkiye, 2020b).

Araştırmada elde edilen sonuçlara göre tüketicilerin tasarrufa daha öncesinde hiç olmadığı kadar önem verdikleri ve böylelikle 6-12 ay aralığındaki harcamaların Covid-19 öncesi döneme kıyasla % 22 oranında azalacağı, gerekli olmayan satın almalara yönelik harcamaların ise % 34 oranında düşeceği öngörülmektedir. Bir önceki Temmuz ayı dönemindeki araştırma raporunda katılımcılara yöneltilen “*Ekonomik durumunuz yeterli olsa kısıtlamalar gevşetildiğinde ne yapardınız?*” sorusuna katılımcıların verdiği yanıtlara göre ilk sırada yer alan öncelikleri tatil ve dışarıda sosyalleşmek iken, Eylül ayındaki araştırmada ortaya çıkan ilk üç öncelik ise sırasıyla; tasarruf etmek, dışarıda yemek yemek isteği ve evde tatil şeklinde olmuştur. Katılımcıların eskisi gibi sosyal aktivitelere katılarak para harcama eğiliminde olmadıkları ve salgın döneminde en üst seviyede tasarruf etmeye eğilim gösterdikleri gözlenmiştir. Katılımcıların % 43’ünün ekonomik olarak zor bir dönemden geçtiğinin belirlendiği araştırmada, tüketicilerin dışarıya çıkma konusunda ve yaşamlarını eskisi gibi devam etmede daha az istekli oldukları saptanmıştır. Bununla birlikte katılımcıların yaklaşık % 20’sinin evde oturmayı tercih ettiği ve bu sayının bir önceki araştırmanın üç katı oranında artış gösterdiği

belirlenmiştir. Tüketicilerin Covid-19 öncesine göre kişisel güvenliği önceleyerek daha seyrek alışverişe yöneldiği ve alışverişlerde yerel tedarikçileri daha çok tercih ettiği gözlenmiştir (KPMG Türkiye, 2020b).

Google uzmanlarının Şubat 2021 yılında Google Trend verileri üzerinden 2021 yılı ve sonrasında devam etmesi beklenen tüketici eğilimlerini belirlemek amacıyla gerçekleştirdiği araştırmada ise ilk beş eğilim; tüketicilerin artık vitrin gezme eğilimini internete taşıdıkları, kimden alışveriş yaptıklarına daha çok dikkat ettikleri, daha iyi fırsatlar bekledikleri, her ürün için kapsamlı teslimat seçenekleri sunulmasını istedikleri ve tüketicilerin taleplerine ilişkin hareketliliğin devam edeceği saptanmıştır (Sinclair & Çilingir, 2021).

Dünya genelinde turist eğilimleri incelendiğinde salgınların görülmeye başlamasıyla birlikte turist davranışlarında değişiklikler ortaya çıkmıştır ve bununla birlikte turistler salgınlardan etkilenen ülkelere gitmeme eğilimi göstermektedirler. Salgın süreçlerinde turistler hava limanları, otobüs terminalleri ve tren garları gibi kalabalık alanlarda hastalıktan etkilenme konusunda endişe duyabilmektedirler. Buna bağlı olarak özel otomobil ile seyahat etme eğilimleri artış göstermektedir. Ayrıca turistlerin kalabalıktan kaçınmalarının yanında daha kapsamlı sağlık sigortaları yaptırdıkları ve bilmedikleri yemeklerden uzak durma eğiliminde oldukları da görülmektedir. Bunlarla birlikte turistlerin kendi ülke ekonomilerini desteklemek amacıyla iç turizme yöneldikleri de gözlenmektedir (Zeydan & Gürbüz, 2020: 128). Aynı zamanda turistlerin kalabalıktan uzaklaşmak, temizliği kendi kontrollerinde

sağlamak ve kendi yemeklerini yapmak gibi sebeplerden dolayı günlük ev, karavan ve yat kiralama eğiliminde oldukları görülmektedir (Demir vd., 2021: 83).

Wachyuni ve Kusumaningrum'un (2020) yaptıkları bir araştırmada, turistlerin % 65'inin altı aylık yakın vadede 1-4 günlük doğa turizmine yönelik turlara katılma eğiliminde oldukları saptanmıştır. Diğer taraftan turistlerin konaklama işletmeleri tercihinde de tutumlarının değiştiği görülmektedir. Otellerde konaklama eğilimi gösteren turistlerin butik veya zincir otellere yöneldikleri gözlenmektedir. Bu durum turistlerin butik otel işletmelerinin çok fazla kalabalık olmayacağı ve zincir otellerin de salgın tedbirlerine daha fazla önem vereceği düşüncelerinden kaynaklanabilmektedir (Kılıç vd., 2020: 558).

Sonuç olarak dünya çapında turizm, Covid-19 salgınından en çok etkilenen sektörlerden biri olmaya devam etmekte ve görünüm halen daha belirsizliğini korumaktadır. Aşılarla ilgili cesaret verici haberler salgından kurtulma umutlarını artırmakla birlikte halen sektörün 2022 yılına kadar hayatta kalmasının önünde pek çok zorluklar bulunmaktadır. İç turizmin yeniden canlanmaya başlaması bazı destinasyonlarda işler ve işletmeler üzerindeki pandemi etkisinin azaltılmasına yardımcı olmaktadır. Bununla birlikte gerçek iyileşme ancak uluslararası turizm geri döndüğünde mümkün olabilecektir. Bu, küresel işbirliği ve salgından kurtulmaya dayalı çözümler gerektirmektedir. Ancak bu şekilde seyahat kısıtlamaları güvenli bir şekilde kaldırılabilir. Turizm ekosistemindeki işletmelerin ayakta kalması, sürekli hükümet desteği olmaksızın risk altındadır ve

hükümetler, turizme gelen darbeyi hafifletmek, iş kayıplarını en aza indirmek ve 2021 ve sonrasında iyileşme sağlamak için fedakar adımlar atmış olsalar da, daha fazlasının yapılması gerekmektedir. Covid-19 pandemi krizi, gelecekteki turizmi yeniden düşünmek için bir fırsattır. Turizm bir dönüm noktasındadır ve bugün alınan önlemler yarının turizmini şekillendirecektir. Hükümetlerin, dijitalleşmeden faydalanırken, düşük karbon geçişini desteklerken ve daha güçlü, daha sürdürülebilir ve dirençli bir turizm ekonomisi inşa etmek için gereken yapısal dönüşümü teşvik ederken, bu pandemi krizinin uzun vadeli sonuçlarını dikkate alması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Alaeddinoğlu, F., & Rol, S. (2020). Covid-19 Pandemisi ve Turizm Üzerindeki Etkileri. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Özel Sayı, 233-258.
- Artantaş, E., & Gürsoy, H. (2020). Covid-19 Üzerine Temel Sosyal Tartışmalar Ve Türkiye'nin Aldığı Tedbirlere Ait Bir Çerçeve. *Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(2), 158-171.
- Atay, L. (2020). COVID-19 Salgını ve Turizme Etkileri. *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 17(1), 168-172.
- Dalkıran, G. B., & Bayrak, Ö. A. (2020). Pandemi Dönemi Turizmde Rusya Pazarı ve Türkiye'ye Yönelik Seyahat Planlarında Sağlık Turizmi Boyutu. *Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi*, 6, 221-228.
- Deloitte. (2020). *COVID-19 Etkisinde Restoran Sektörünün Bugünü ve Geleceği*. Deloitte: <https://www2.deloitte.com/tr/tr/pages/consumer-business/articles/COVID-19-etkisinde-restoran-sektorunun-bugunu-ve-gelecegi.html#>
Erişim Tarihi: 16.05.2021
- Demir, M., Şen Demir, Ş., Doğanay Ergen, F., & Dalgıç, A. (2021). Covid-19 Sürecinde Tüketicilerin Otel Seçimini Etkileyen Faktörler. *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 7(1), 82-93.
- Düzgün, E., & Kurt, A. (2020). Covid-19 (Koronavirüs) Salgınının Turist Rehberleri Üzerindeki Etkileri: Ankara Turist Rehberleri Odası Örneği. *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(23), 18-38.
- Google. (2021). *Covid-19 Dünya İstatistikleri*. Google: <https://g.co/kgs/D3oLs5>
Erişim Tarihi: 30.05.2021
- Göral, R., & Yurtlu, M. (2021). Uluslararası Seyahat ve Turizm Rekabetçilik Endeksi Kapsamında Türkiye'nin Güçlü ve Zayıf Yönlerinin Değerlendirilmesi. *Sosyal, Beşeri Ve İdari Bilimler Dergisi*, 4(6), 544-576.
- Gössling, S., Scott, D., & Hall, C. M. (2020). Pandemics, Tourism and Global Change: A Rapid Assessment of COVID-19. *Journal of Sustainable Tourism*, 29(1), 1-20.
- İflazoğlu, N., & Aksoy, M. (2020). Tüketicilerin COVID-19 Salgını Sürecinde Yiyecek-İçecek İşletmelerinden Bekledikleri Hizmetin Niteliğine İlişkin Bir Araştırma. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 8(4), 3362-3377.

- Kılıç, B. (2021). Covid-19 Salgınında Kriz Yönetiminin Önemi: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığının Güvenli Turizm Sertifikası Örneği. *Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Dergisi*, 4(4), 354-367.
- Kılıç, B., Aslan, H., & Gövce, M. (2020). Covid-19 Sonrası Turistik Tüketim Tutumu. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Özel Sayı*, 554-570.
- KMPG Türkiye. (2020a). *Turizm Sektörünün Mali Gündemi ve Sürdürülebilirlik* KMPG Türkiye: <https://assets.kpmg/content/dam/kpmg/tr/pdf/2021/03/turizm-sektorunun-mali-gundemi-surdurulebilirlik-2021.pdf> Erişim Tarihi: 14.04.2021
- KPMG Türkiye. (2020b). *Pandemi sonrası yeni küresel tüketici modeli: Hesaplı, dijital, seçici*. KPMG Türkiye: <https://home.kpmg/tr/tr/home/medya/press-releases/2020/10/pandemi-sonrasi-yeni-tuketici-modeli.html> Erişim Tarihi: 19.05.2021
- Lee, C. K., Song, H. J., Bendle, L. J., Kim, M. J., & Han, H. (2012). The Impact of Non-Pharmaceutical Interventions for 2009 H1N1 Influenza on Travel Intentions: A Model of Goal-Directed Behavior. *Tourism Management*, 33(1), 89-99.
- LePan, N. (2020). *A Visual History of Pandemics*. World Economic Forum: <https://www.weforum.org/agenda/2020/03/a-visual-history-of-pandemics> Erişim Tarihi: 08.05.2021
- Metro Türkiye. (2021). *Kovid-19 Dönemi Otel ve restoran Ziyaretçilerinin Beklentileri*. Metro: https://brosurler.metro-tr.com/kovid-19-donemi-otel-ve-restoran-ziyaretcilerinin-beklentileri-arastirmasi/page/1?itm_pm=tr:arastirma:con:home:hsb:catalouge::::Date:22032021&_ga=2.229963547.621328532.1621170528-960814737.1621170528 Erişim Tarihi: 16.05.2021
- OECD. (2020). *The territorial impact of COVID-19: Managing the crisis across levels of government*. OECD.org: https://read.oecd-ilibrary.org/view/?ref=128_128287-5agkkojaa&title=The-territorial-impact-of-covid-19-managing-the-crisis-across-levels-of-government Erişim Tarihi: 10.05.2021
- Research and Markets. (2020). *Global Food and Beverage Services Market Report 2020-2030: COVID-19 Impact and Recovery Assessment - ResearchAndMarkets.com*. Research and Markets: <https://www.researchandmarkets.com/reports/5023971/food-and-beverage-services-global-market-report#src-pos-1> Erişim Tarihi: 16.05.2021
- Sinclair, L., & Çilingir, A. (2021). *Hazırlıklı olmak için 2021 yılında her pazarlamacının bilmesi gereken 5 perakende trendi*. Think with Google:

<https://www.thinkwithgoogle.com/intl/tr-tr/icgoruler/tuketici-trendleri/perakende-trendler-tahminler/> Erişim Tarihi: 19.05.2021

- Soylu, Ö. B. (2020). Türkiye Ekonomisinde Covid-19'un Sektörel Etkileri. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7(5), 169-185.
- Statista. (2021a). *Online travel agent market size worldwide in 2019, with a forecast for 2020 and 2023*. Statista: <https://www.statista.com/statistics/1179020/online-travel-agent-market-size-worldwide/> Erişim Tarihi: 16.05.2021
- Statista. (2021b). *Revenue of Booking Holdings worldwide from financial year 2007 to 2020*. Statista: <https://www.statista.com/statistics/225455/booking-holdings-total-revenue/> Erişim Tarihi: 16.05.2021
- Statista. (2021c). *Online Food Delivery*. Statista: <https://www.statista.com/outlook/dmo/eservices/online-food-delivery/worldwide> Erişim Tarihi: 16.05.2021
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2020). *Dünya Ekonomisindeki Son Gelişmeler Bülteni 2020 / 4 (Ekim-Aralık)*. T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı: https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2021/03/Dunya_Ekonomisinde_Son_Gelismeler-2020_Yili_4_Ceyrek.pdf Erişim Tarihi: 10.05.2021
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. (2020a). *Sınır İstatistikleri 2019 Yılı Sınır Giriş-Çıkış İstatistikleri*. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yatırım ve İşletmeler Genel Müdürlüğü: <https://yigm.ktb.gov.tr/TR-249709/yillik-bultenler.html> Erişim Tarihi: 15.05.2021
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. (2020b). *Turist Rehberliği Hizmetinde COVID-19 Pandemi Sürecinde Uyulması Gereken Kurallara İlişkin Genelge*. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı: <https://www.ktb.gov.tr/TR-265204/turist-rehberligi-hizmetinde-covid-19-pandemi-surecinde-.html> Erişim Tarihi: 19.05.2021
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. (2021). *Turizm İstatistikleri 2020*. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yatırım ve İşletmeler Genel Müdürlüğü: <https://yigm.ktb.gov.tr/Eklenti/81939,3103turizmistatistikleri2020-4pdf.pdf?0> Erişim Tarihi: 22.02.2021
- T.C. Sağlık Bakanlığı. (2020). *Covid-19 Salgın Yönetimi ve Çalışma Rehberi*. Covid-19 Bilgilendirme Platformu: <https://covid19.saglik.gov.tr/Eklenti/40340/0/covid-19salginyonetimivecalismarehberipdf.pdf> Erişim Tarihi: 11.05.2021
- TGA. (2020a). *Türkiye'nin Sağlık Altyapısı ve Covid-19 Yönetim Süreci*. Türkiye Turizm Tanıtım ve Geliştirme Ajansı: <https://www.tga.gov.tr/turkiyenin-saglik-altyapisi-ve-covid-19-yonetim-sureci/> Erişim Tarihi: 11.05.2021

- TGA. (2020b). *Güvenli Turizm Görsel Uygulamaları*. Türkiye Turizm Tanıtım ve Geliştirme Ajansı: <https://tga.gov.tr/guvenli-turizm-gorsel-uygulamaları/> Erişim Tarihi: 12.05.2021
- TGA. (2020c). *Türkiye'nin Güvenli Turizm Sertifikasyon Programı Hakkında*. Türkiye Tanıtım ve Geliştirme Ajansı: <https://www.tga.gov.tr/turkiyenin-guvenli-turizm-programi-hakkında/> Erişim Tarihi: 12.05.2021
- TGA. (2021a). *Turizm Sektörü Çalışanları İçin 'Aşılama Kayıt Sistemi' Başlıyor*. Türkiye Turizm Tanıtım ve Geliştirme Ajansı: <https://tga.gov.tr/bultenler/turizm-sektoru-calisanlari-icin-asilama-kayit-sistemi-basliyor/> Erişim Tarihi: 12.05.2021
- TGA. (2021b). *Güvenli Turizm Sertifikasına Sahip İşletmeler*. Türkiye Turizm Tanıtım ve Geliştirme Ajansı: <https://tga.gov.tr/search-hotel-category/> Erişim Tarihi: 15.05.2021
- The Business Research Company. (2020). *Food And Beverage Services Global Market Report 2021: COVID-19 Impact And Recovery To 2030*. The Business Research Company: <https://www.thebusinessresearchcompany.com/report/food-and-beverage-services-global-market-report-2020-30-covid-19-impact-and-recovery> Erişim Tarihi: 16.05.2021
- TUREB. (2021). *Rehber Odalarına Göre Turist Rehberi Sayıları*. Türkiye Turist Rehberleri Birliği: <http://tureb.org.tr/tr/RehberIstatistik/> Erişim Tarihi: 15.05.2021
- TÜRSAB. (2020). *Covid-19 Sürecinde Türkiye ve Dünya Turizmi Değerlendirmesi*. Türkiye Seyahat Acentaları Birliği: <https://www.tursab.org.tr/assets/uploads/arastirmalar/covid-19-surecinde-turkiye-ve-dunya-turizmi.pdf> Erişim Tarihi: 15.05.2021
- United Nations. (2020). *COVID-19 and Transforming Tourism*. United Nations: https://www.un.org/sites/un2.un.org/files/sg_policy_brief_covid-19_tourism_august_2020.pdf Erişim Tarihi: 20.05.2021
- UNWTO. (2021a, 01 31). *UNWTO World Tourism Barometer and Statistical Annex, January 2021*. UNWTO elibrary: <https://www.e-unwto.org/doi/abs/10.18111/wtobarometereng.2021.19.1.1> Erişim Tarihi: 31.01.2021
- UNWTO. (2021b). *UNWTO World Tourism Barometer and Statistical Annex, March 2021*. UNWTO: <https://www.e-unwto.org/doi/abs/10.18111/wtobarometereng.2021.19.1.2> Erişim Tarihi: 20.05.2021
- Wachyuni, S. S., & Kusumaningrum, D. A. (2020). The Effect of Covid-19 Pandemic: How Are The Future Tourist Behavior? *Journal of Education Society and Behavioural Science*, 33(4), 67-76.

- WCTE. (2021). *Recommendation on COVID-19 Certificates for International Travel*. UNWTO: https://webunwto.s3.eu-west-1.amazonaws.com/s3fs-public/2021-05/WCTE_Rec_COVID19Certificate_Final_0.pdf?rc8dui4ZzJlohERld7aozQH3omxWj6Dz= Erişim Tarihi: 20.05.2021
- WTTC. (2020a). *'Safe Travels': Global Protocols & Stamp for the New Normal*. World Travel & Tourism Council: <https://wtcc.org/COVID-19/Safe-Travels-Global-Protocols-Stamp> Erişim Tarihi: 12.05.2021
- WTTC. (2020b). *'Safe Travels' Stamp Application*. World Travel & Tourism Council: <https://wtcc.org/Portals/0/Documents/SafeTravels%20Documents/WTTC%20Safe%20Travels%20Stamp%20Guide.pdf?ver=2021-02-25-203248-887> Erişim Tarihi: 12.05.2021
- WTTC. (2020c). *Hospitality-Global Protocols for The New Normal*. World Travel & Tourism Council: <https://wtcc.org/Portals/0/Documents/Reports/2020/Global%20Protocols%20for%20the%20New%20Normal%20-%20Hospitality.pdf?ver=2021-02-25-183105-457> Erişim Tarihi: 12.05.2021
- WTTC. (2021). *Economic Impact Reports*. World Travel Tourism Council: <https://wtcc.org/Research/Economic-Impact> Erişim Tarihi: 15.05.2021
- Zeydan, İ., & Gürbüz, A. (2020). 21. Yüzyıldaki Pandemiler ve Turizm Sektörüne Etkileri. *3rd International Economics, Business and Social Sciences Congress*. Çevrimiçi 20-22 Kasım, ss. 126-132.